

BEREND T. IVÁN

Pach Tanár Úr

belép a terembe, hóna alatt az osztálynapló, egy nyaláb könyv, jegyzetek. A gimnázium félelmetesen lázadó, megzabolázhatatlan hetedik osztálya csendben feláll. Kinek jutna *most* eszébe a háború utáni ínségünk enyhítésére szétoztott, szójababból készült májast a mennyezetre vágni (jó néhány nyoma díszelgett már osztálytermünkben). Nem, *most* senkit sem zártunk be a szekrénybe, és semmi időtlen kamaszviccen nem röhög az osztály. *Most* a templomi ünnepélyesség csendjét hallani. A Tanár Úr előad. Igen: nem órát tart, nem egyszerűen magyaráz. A katedránál ül és előad. A Habsburg-ház dinasztia-építő politikájáról, ennek összefüggéseiről jegyzetelünk. Már fáj a csuklóm a sebes írástól, de semminek sem szabad kimaradnia a jegyzetekből. Előkerül a hivatalos tankönyv is egy percre, hogy megsemmisítő kritika tárgya legyen egyoldalú, a gazdasági-társadalmi okokról megfelelő kezdetleges okfejtése. Mindannyian tudjuk, hogy erre az órára elhagytuk Abonyi utcára néző gimnáziumi osztálytermünket, kiléptünk a vöröstéglás iskolából, s már az egyetemen ülünk.

Hogy elsőként miért éppen ezt, a több mint harmad évszázaddal ezelőtti emléket idézem fel a Magyar Tudományos Akadémia Kossuth- és Állami Díjas alelnökének, a Nemzetközi Gazdaságtörténeti Társaság volt elnökének és örökös tiszteletbeli elnökének, a Közgazdaságtudományi Egyetem professzorának, az Akadémia Történettudományi Intézete igazgatójának, általános iskolai és egyetemi tankönyvek, szakmonográfiák és tanulmányok egész sora szerzőjének életművéből és emberi-szakmai pályájából 65. születésnapja alkalmán? Nyilván, mert saját életem ezen a ponton kapcsolódott először meghatározóan össze az övével. S talán azért is, mert a középiskolai tanári tevékenység 4–5 éves indító epizódja ugyan már a múltba vész Pach Zsigmond Pál életében, de mégis nagyon jelenvaló. Jelenvalók értékei. A fiatal tanár különleges igényessége, a pedagógizálás helyére állított maximalizált, elkötelezett, szenvedélyes és ezért magával ragadó tudományosság. S ebben már bennefoglaltatik életművének további fontos eleme is: műhely-, iskolateremtő ereje. Abból a tanári fajtából való volt, 27–28 évesen is kicsit professzoros-öreguras, Eden-kalapjával, akivel, ha csak eggyel is szerencséje van találkozni a diáknak 12–16 éves tanulmányai során, már nem hiába koptatta az iskolapadot, már életreszóló útravalót kaphatott.

Azzal kellett volna természetesen kezdenem, hogy számomra nem csupán nehéz, de egyszerűen lehetetlen valamiféle objektivitásra törő megemlékezést írni. A 65. évforduló ünnepélyes hangulata talán felmentést is ad ez alól. Meg sem kísérelm követni filológiai igényességét, leltárkészítő pontosságát, s nem járom be lépésről lépésre életpályája kivéte-

les hármasságának — tanári, tudósi és tudományszervezői munkásságból emelt — maradandó épületét.

E munkásság három eleme természetesen csak mesterségesen választható szét. Pach Zsigmond Pál azért kiváló tanár és azért eredményes tudományszervező, mert kiváló tudós.

Mégis tanári munkásságával kezdem. Ez ugyanis a kezdetektől máig és a jövőbe nyúlóan kíséri végig életútját. Középiskola, majd egyetem, sőt a legkülönbözőbb előadótérlektől a sajtó és televízió nyilvánosságáig terjedően, valóságos nemzetnevelés. Tanári pályája 29 évesen a Közgazdaságtudományi Egyetemre vezette, ahol azóta is megszakítás nélkül működik. Mintegy húszezren dolgoznak az országban, miniszterek és gyárigazgatók, egyetemi tanárok és tervezők, akik egyetemi éveik első hetében nála kezdték meg tanulmányaikat, akik tanárukként tisztelik.

A Közgazdaságtudományi Egyetem természetesen nem volt a legjobb terep történelem-generációk nevelésére. Tanári eredményei ezért részben hazai közgazdász-generációink szemléletében, gondolkodásában épült gyakorlatot formáló erővé. A kicsiny Gazdaságtörténeti Tanszék mégis olyan szakmai műhellyé vált, amelyben — szervezett keretek, szakképzési lehetőségek nélkül — megindult az addig teljesen hiányzó gazdaságtörténelem képzés is. Az 1948–49-es tanévtől az ötvenes évek közepéig az évente 10–20 fővel működő gazdaságtörténeti szakkörből nőtt fel mai hazai gazdaságtörténelem gárdánk jelentős csoportja. De több is történt: itt született meg felszabadulás utáni történet-tudományunk egyik kicsiny, de jellegzetes, s hazai történetírásunk útjain, tananyagainkban jelenlevő és a nemzetközi fórumokon a hazai marxista társadalom-tudományokat elfogadottan képviselő tudományos műhely, itt nőttek fel a tanítványok, akikben Pach Zsigmond Pál megsokszorozta magát, és sokszorosan jelen van.

Műhelyteremtő erejét két kivételes adottsága biztosította: egyrészt rendkívüli filológiai igényessége, pontossága, analitikus ereje, másrészt különlegesen átfogó, elméleti-logikai rendszerező készsége, kezdetektől érvényesülő összehasonlító vizsgálati törekvése. Ezekből fakad, hogy nem tud megállni a részjelenségek leíró ábrázolásánál, a történelmi láncolatok belső oksági összefüggéseinek boncolásánál. Kutatói érdeklődése és elméleti igénye már fiatal tudósként is az egész megértésére ösztökélte. Kereste a rész elhelyezési módját, összefüggéseit. Első nagyobb monográfiájában ez még leginkább abban jutott kifejezésre, hogy az általános törvényszerűségek hazai érvényességét kutatta. Számára így vált természetessé már indulásakor az összehasonlító vizsgálat. Ösztönös természetességgel és tudatos igénnyel szakította el magát tanulmányai, a magyar történetírás rossz hagyományától, ami külön diszciplinaként kezelte az egyetemes és a magyar történelmet, felületesen vagy sehogy sem kapcsolva össze a kettőt, önmagában szemlélve és önmagából magyarázva a hazai folyamatokat. Rendszerező igénye és elméleti felkészültsége Pach Zsigmond Pált a történelem nagy mozgástörvényei nyomába indította, s ez azt a ritka történelem erényt is természetesen fejlesztette ki benne, hogy egy hosszú periódus, a 16. és a 19. század közötti történelmi korszak folyamatainak szabályszerűségeit elemezze. Ezek erővonaláiban igyekezett azután elhelyezni a közép- és kelet-európai történelmi régió sajátos és a magyar fejlődés egyedi jellegzetességeit, folyamatait. Módszeres összehasonlító kutatásaival ezen irányzatnak nemzetközileg is úttörő képviselői között foglal helyet. Nevének, munkásságának idézése nélkül alig jelenik meg az európai történelmi folyamatok sorsdöntő 16–18. századi korszakával foglalkozó munka. Vizsgálta az agrár-

fejlődés európai útjait, s abban helyezte el az Elbától keletre eső területek, valamint a magyar mezőgazdaság történelmét. Vizsgálta a jobbágyviszonyok átalakulását. De tovább kutatott az okok, az addigi felzárkózási tendenciák 15–16. század fordulójától konstataált megtörésének forrásai után. Vizsgálta a világkereskedelem nagy átalakulását, s a témába vágó, világszenzációt és vitákat kiváltó munkák előtt járva feltárta a fejlődő-iparosodó-polgárosodó Nyugat-Európa és egyes elmaradottabb világrégiók, közöttük Közép- és Kelet-Európa sajátos gazdasági összekapcsolódását. Nem állt meg ezen a ponton sem. A gazdaságtörténész összefüggés-kereső szenvedélye a történelem más rétegei, szférái felé hajtotta, s a polgári nemzetfejlődés, nemzettudat, államszervezet sajátosságainak avatott szakértőjévé emelte.

Ha egyéni tudós pályáján szétfeszítette a korábban oly hagyományos diszciplináris falakat, ha egységbe fogva vizsgálta és elemezte magyar és egyetemes, gazdaság- és politikai történet folyamatait, akkor ez a kutatási szenvedélye tudományszervező tevékenysége révén hazai történettudományunk fontos jellemzőjévé vált. Nemcsak a gazdaságtörténeti műhelyben nevelkedtünk ezeken a nézeteken-módszereken. Ezek váltak szervezeti elvvé az Akadémia Történettudományi Intézetében is, ahol hosszabb ideig, a magyar történetírás hagyományait követő szervezeti formák különítettek el egyetemes és magyar történeti osztályokat.

A Történettudományi Intézet működése, 1949. évi átszervezése óta, évtizednyi megszakítással, összekapcsolódott Pach Zsigmond Pál nevével. Először Molnár Erik mellett, majd a tanítvány Ránki György közreműködésével itt formálta ki hazai történetírásunk nagy jelentőségű műhelyét, igazi fellegetvárát. Jórészt innen indult ki a hazai történettudomány ma egyértelműen konstataálható reneszánsza. És ez nemcsak az általa képviselt és igényelt szakmai színvonal, nemcsak az áldozatos és fáradhatatlan vezetői-szervezői tevékenység (bár nem lehet elfeledni, hogy legtöbb idejét talán éppen ennek az intézménynek működtetése vette el) eredménye. A Történettudományi Intézetet emberiségével is építette. Viharos, nehéz történelmi időkben szűkkeblűen kitaszított kiváló tudósokat segített vissza a szakmába, személyében szolgált védőpajzsként mindazoknak, akikben emberi-szakmai értéket tisztelt. Nyugodt és zavartalan kutatási lehetőséget biztosít munkatársainak, talán sajátja, túlzottan is nagy részének feláldozása árán. Végül is az Intézetben születő, s az ő tudásából, idegeiből, éveiből, életéből is épülő kollektív generációs életmű feledhetetlenül rányomja bélyegét a mindenkori magyar történetírásra. A magyar történelem (még sohasem volt!) tíz kötetbe foglalt feltárásának hatalmas munkálata, mely az ő főszerkesztésében készül, s mely az eredeti, adott szinten lehetséges összefoglalási igényt úgyszólván azonnal félredobva az originális, új kutatások egész sorát indukálta, már jelen van, s tartósan jelen lesz a magyar historiográfiában és történeti gondolkodásban.

Elhárítom a csábítást, hogy tudományszervezői tevékenységének szerzteágzó területeit akár csak felsorolni is törekedjek, hogy bemutassam mit s milyen eredménnyel tett a hazai történetkutatás nemzetközi befogadásáért, a hazai társadalomtudományok nemzetközi kapcsolatainak építéséért. Hadd idézzem azonban fel a pillanatot, amikor az edinburghi egyetem dísztermében angolul köszöni meg a bizalmat, amit a Nemzetközi Gazdaságtörténeti Társaság elnökévé választása kifejezett. Emlékszem a nemzetközi rendezvényre, melynek oldott esti hangulatában latinul rögtönöz pohárköszöntőt. Előttem van, amint a müncheni kongresszuson németül vitázik, s amikor küldöttségünk

tagjai húzódoznak a pohárköszöntőktől, fáradhatatlanul mondja orosz nyelvű köszöntőt kéthetes szovjetunióbeli akadémiai megbeszélés-sorozatunk idején.

Évvel ezelőtt, Sigmond Pál felszabadulás utáni marxista történettudományunk, a 20. század második fele hazai historiográfiájának meghatározó egyénisége. Nélküle történettudományunk nemcsak szegényebb lenne, de megújuló reneszánsza sem lett volna elképzelhető. Tanítványai nélkül a hazai történész-társadalom létszáma kisebb lenne, műhely-iskolája nélkül historiográfiánk nemcsak fontos színfolt hiányában szürkülne, de más területek is érdekes inspiráló hatásokat veszítettek volna.

Tanítványi hálával, kollegiális szeretettel, személyes barátsággal köszöntöm születésnapján valamennyi tanítványa, kollégája és barátja nevében.